

Контроль за концентрацією ринків в Україні: проблеми та перспективи

Проаналізовано сучасний стан та особливості процесів концентрації на вітчизняних товарних ринках, а також виявлено їхній вплив на конкурентоспроможність економіки України. Виявлено специфічні риси контролю за цими процесами у вітчизняному законодавстві. Запропоновано шляхи підвищення ефективності державної політики у сфері концентрації ринків.

Ключові слова: концентрація ринків, антимонопольна політика, коефіцієнт концентрації, злиття та поглинання, бар'єри входу.

Проанализировано текущее состояние и особенности процессов концентрации на отечественных товарных рынках, а также показано их влияние на конкурентоспособность экономики Украины. Раскрыты специфические черты контроля за этими процессами в отечественном законодательстве. Предложены пути повышения эффективности государственной политики в сфере концентрации рынков.

Ключевые слова: концентрация рынков, антимонопольная политика, коэффициент концентрации, слияния и поглощения, барьеры входа.

The paper analyzes present conditions and special issues of a concentration at Ukrainian goods markets and examines its impact on competitiveness of Ukrainian economy. Special features of market concentration control in Ukraine are exposed. The ways of improvement of government policy efficiency towards market concentration are suggested.

Keywords: market concentration, antimonopoly policy, concentration ratio, mergers and acquisitions, entry barriers.

Постановка проблеми. Основні тенденції, якими характеризується розвиток світової економіки у XXI ст., зокрема глобалізація усіх сфер господарського життя, посилення міжнародної конкуренції, а також всезростаюча лібералізація та дерегуляція ринків, породжують необхідність вибору національними економіками такої моделі розвитку, яка б забезпечувала інтенсивну конкурентну боротьбу на внутрішньому ринку та високу конкурентоспроможність національних виробників на міжнародних та глобальному ринках. У цьому контексті особливо актуалізується проблема дієвого контролю за концентрацією ринків та її впливу на соціально-економічний розвиток національних економік.

Особливо гостро проблема проведення ефективної конкурентної політики постає для України, яка зараз переживає період системних трансформацій. З одного боку, вітчизняне ринкове середовище характеризується тенденціями до підвищення рівня концентрації та монополізації, що вимагає

рішучих дій від антимонопольних органів. З іншого боку, вітчизняні компанії не здатні створювати суттєвої конкуренції як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках, а це відповідним чином позначається на конкурентоспроможності всієї економіки. Господарська практика розвинутих країн засвідчує, що саме ринки, які характеризуються високим рівнем концентрації, здатні забезпечити технологічний прогрес, а отже містять значний потенціал для економічного зростання. Саме тому виникає необхідність проведення такої конкурентної політики, яка б не тільки забезпечувала гостре економічне суперництво між суб'єктами господарювання, а й давала змогу підвищувати ефективність функціонування вітчизняних ринків та конкурентоспроможність національних виробників на світовій арені.

Зважаючи на це, можемо констатувати, що в умовах посилення експансії на національний ринок іноземних виробників, низької конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на міжнародних ринках та посилення тенденцій до монополізації питання підвищення ефективності державної політики у сфері контролю за процесами концентрації ринків є стратегічно важливим та потребує нагального вирішення.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Теоретичні та практичні аспекти концентрації ринків та проблеми їх регулювання досліджувалися багатьма російськими та вітчизняними вченими, зокрема С. Авдашевою, В. Базилевичем, О. Горняк, А. Ігнатюк, І. Князевою, В. Лагутіним, А. Лозовою, Ю. Уманцевим тощо. Однак, незважаючи на різнобічне висвітлення даної проблеми в економічній літературі, ці процеси зазнають істотних змін у процесі глобалізації, а тому потребують постійного переосмислення. Крім того, досі не сформовано єдиного підходу щодо механізму здійснення ефективного контролю за процесами концентрації у трансформаційних економіках, зокрема в Україні.

Метою статті є аналіз сучасного стану концентрації ринків в економіці України та розробка пропозицій щодо вдосконалення чинної системи контролю за цими процесами задля забезпечення інтенсивної конкурентної боротьби та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку ринкових відносин характеризується зміною структури національних ринків під впливом процесів концентрації. В економічній літературі немає єдиного підходу до визначення сутності цього поняття. Наприклад, А. Ігнатюк визначає концентрацію ринку як характеристику його структури, яка відображає відносну величину та кількість фірм, що пропонують продукцію [1, с. 87]. Російський дослідник з питань антимонопольної політики І. Князева трактує її як зосереджен-

ня економічно значимих показників чи характеристик в руках незначної кількості господарюючих суб'єктів, за якого акумулюється матеріальна та представницька влада [2, с. 56]. На нашу думку, концентрація ринку являє собою зменшення кількості господарюючих суб'єктів на галузевих ринках шляхом збільшення їх розмірів за рахунок концентрації та централізації виробництва і капіталу та нарощування їх ринкової частки.

Варто також відзначити, що відсутність єдиного підходу до визначення сутності концентрації ринків зумовила існування певної категоріальної плюралістичності. Частина дослідників називають концентрацію ринків «ринковою концентрацією», «консолідацією ринку», «концентрацією продавців», «концентрацією суб'єктів господарювання», «галузєвою концентрацією» та «економічною концентрацією». Ми вважаємо, що всі ці терміни є однопорядковими та можуть розглядатися як слова-синоніми. Виняток становить лише поняття «економічна концентрація», яке використовується в українському законодавстві, оскільки воно, на нашу думку, є значно ширшим і включає в себе процеси концентрації ринку, капіталу та виробництва.

Варто відзначити, що на сьогодні контроль за процесами концентрації на товарних ринках України здійснюється на основі таких нормативно-правових актів:

- Конституція України;
- Господарський кодекс України;
- Закон України «Про захист економічної конкуренції»;
- Закон України «Про акціонерні товариства»;
- Положення про концентрацію.

Разом із тим жоден із зазначених правових документів не дає визначення поняття «концентрація ринків», а радше визначає перелік механізмів, за допомогою яких вона може здійснюватися. Зокрема, такими механізмами визнаються: 1) злиття та приєднання суб'єктів господарювання; 2) набуття контролю шляхом придбання чи отримання в управлінні активів підприємства або призначення на керівну посаду особи, яка займає аналогічну посаду в інших суб'єктах господарювання; 3) придбання або отримання в управлінні часток та паїв, які забезпечують 25 чи 50% голосів у вищому органі управління та 4) створення суб'єктами господарювання нового підприємства, яке не буде конкурувати з його засновниками [3, с. 56]. Зважаючи на це, можемо констатувати, що в Україні концентрація ринків здійснюється шляхом перерозподілу контролю над суб'єктами господарювання.

Концентрація на вітчизняних товарних ринках має певні особливості. Наприклад, у розвинутих країнах при участі у цих процесах компанії віддають перевагу угодам про злиття і поглинання, тобто централізації капіталу. Це відповідним чином позначилося і на регулюванні процесів консолідації на ринку, яке в таких країнах зводиться до контролю за злиттями (merger control). Вітчизняні ж підприємства з цією метою використовують вкладення коштів у статутні капітали інших юридичних осіб, що забезпечує їх не тільки високими

прибутками від фінансових активів, а й дає їм змогу впливати на прийняття цими компаніями стратегічних рішень. Це можна пояснити такими факторами:

1) низький захист прав власності та низький рівень економічної довіри, що зумовлює зниження привабливості того інвестиційного варіанту вкладання коштів, при якому їх необхідно передати контрагенту, з яким не встановилися тривалі довірчі відносини;

2) економічне зростання протягом останнього десятиліття, зумовлене підвищенням рівня сукупного попиту. Його результатом стало зростання попиту на товарних ринках і відповідне йому підвищення рівня прибутковості інвестицій в купівлю компаній. Останнє, своєю чергою, посилює стимули до конкурентної боротьби, що проявилось в прагненні суб'єктів господарювання наростити свою ринкову частку шляхом укладання угод про горизонтальну концентрацію (об'єднання підприємств, що діють на одному товарному ринку). Варто відзначити, що найбільш активно ці процеси спостерігалися на ринках експортноорієнтованих галузей (чорної та кольорової металургії), а також ринках із високим імпортозаміщенням (харчова промисловість);

3) висока ймовірність опортуністичної поведінки при укладанні ринкових угод, особливо при безальтернативності покупця чи продавця. Зниження очікуваних втрат при такій ситуації на ринку забезпечується шляхом заміщення ринкової координації внутрішньофірмовою, ієрархічною, яка створюється в результаті вертикальних концентрацій. Саме тому певною мірою концентраційні процеси, що відбувалися на вітчизняних товарних ринках, особливо в період їх становлення, нагадували відродження радянських концернів та інших багатогалузевих об'єднань.

Крім того, прозорі злиття, за яких чітко можна визначити ринкову частку компанії-поглиначка та компанії-жертви, не набули значного поширення на вітчизняних товарних ринках. У промисловості України сформувалося декілька способів об'єднання підприємств, усередині яких міжфірмова координація виходить за рамки ринкових контрактів і одночасно не передбачає повної консолідації активів цих суб'єктів господарювання. Такий спосіб концентрації підприємств приймає організаційно-правову форму холдингів, фінансово-промислових груп тощо.

Особливості процесів концентрації на вітчизняних товарних ринках зумовили появу певних специфічних рис і у державному контролі за цими процесами. По-перше, контроль за концентрацією ринків в Україні передбачає здійснення контролю за усіма можливими механізмами участі підприємств у цих процесах, а не тільки за злиттями, як це відбувається в європейських країнах. По-друге, вітчизняні антимонопольні органи використовують тільки один вид контролю – попередній, тобто до моменту укладення угоди чи процесів, які відносяться до об'єктів антимонопольного регулювання або умов, які можуть призвести до підвищення концентрації ринків. Він реалізується у формі розгляду антимонопольним органом кло-

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

потань про надання згоди на здійснення дій, вказаних у них, відповідно до вимог законодавства. Наступний контроль, метою якого є перевірка легітимності раніше укладених угод між суб'єктам господарювання у вітчизняній конкурентній політиці, не набув значного поширення. По-третє, кількісні критерії концентрації (значення коефіцієнту концентрації, відповідно до якого визначається можливість виникнення колективного домінування) мають універсальний характер, тобто є однаковими для ринків реального та фінансового секторів. На нашу думку, це зумовлено нерозвиненістю вітчизняного конкурентного законодавства.

Незважаючи на це, контроль за процесами концентрації на вітчизняних ринках має важливе значення для розвитку конкурентного середовища. В подальшому його роль має посилюватися, зважаючи на тенденції, якими характеризуються ці процеси в Україні.

Необхідно зазначити, що протягом останніх років спостерігається активізація концентрації на вітчизняних товарних ринках. Свідченням цього є дані про зростання кількості звернень до Антимонопольного комітету України про надання дозволу на участь підприємств у цих процесах. Як видно з рис. 1, починаючи з 2009 року спостерігається по-

ступове збільшення як кількості поданих заяв (з 599 до 944), так і кількості наданих дозволів на участь підприємств у цих процесах (з 480 до 709).

Аналогічні тенденції простежуються і при аналізі даних про структуру товарних ринків та рівень сукупної концентрації економіки України (рис. 2). З рис. 2 видно, що лише близько половини цих ринків можна віднести до конкурентних, а це дає підстави вважати, що решта ринків характеризується якщо не високим, то помірним рівнем концентрації.

Важливе значення для розуміння динаміки рівня концентрації на ринках товарів і послуг України має дослідження сукупного рівня концентрації у вітчизняній економіці. Як видно з рис. 3, який відображає частку найбільших підприємств в обсязі реалізованої продукції, протягом останніх років спостерігається збільшення даного показника для всіх груп суб'єктів господарювання. Низькі значення показників концентрації протягом 2007–2008 років свідчать про наявність більш інтенсивної конкуренції у передкризовий період.

Про неефективність антимонопольного контролю за процесами концентрації на товарних ринках свідчить і невтішне становище України в рейтингу країн за індексом глобальної конкурентоспроможності. Особливо критична ситуація у віт-

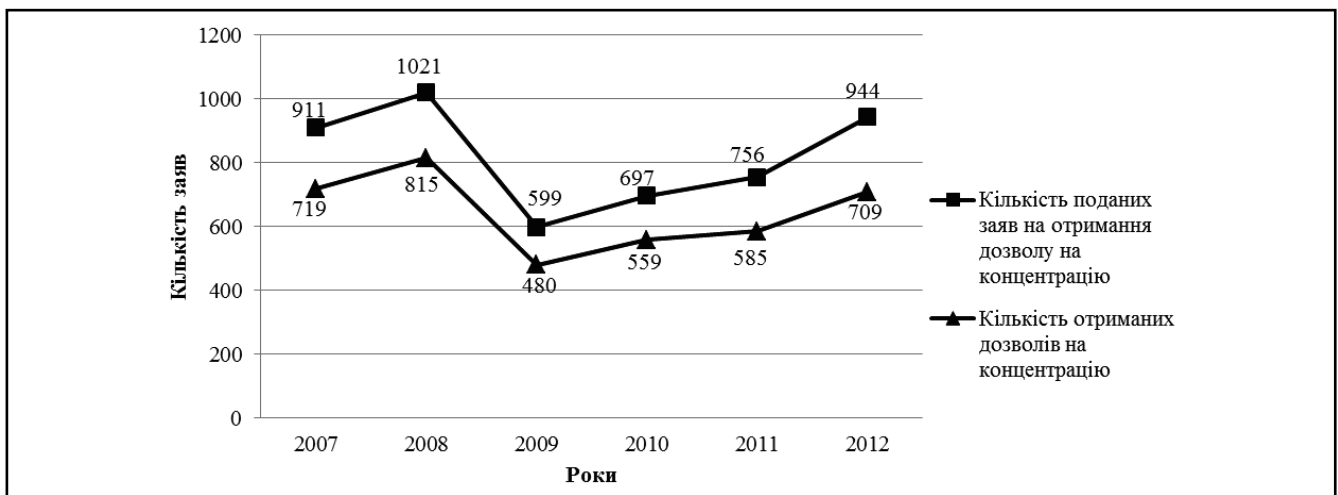

Рисунок 1. Динаміка поданих заяв на отримання дозволу на участь у процесах концентрації ринку

Джерело: побудовано автором на основі даних Антимонопольного комітету України [4].

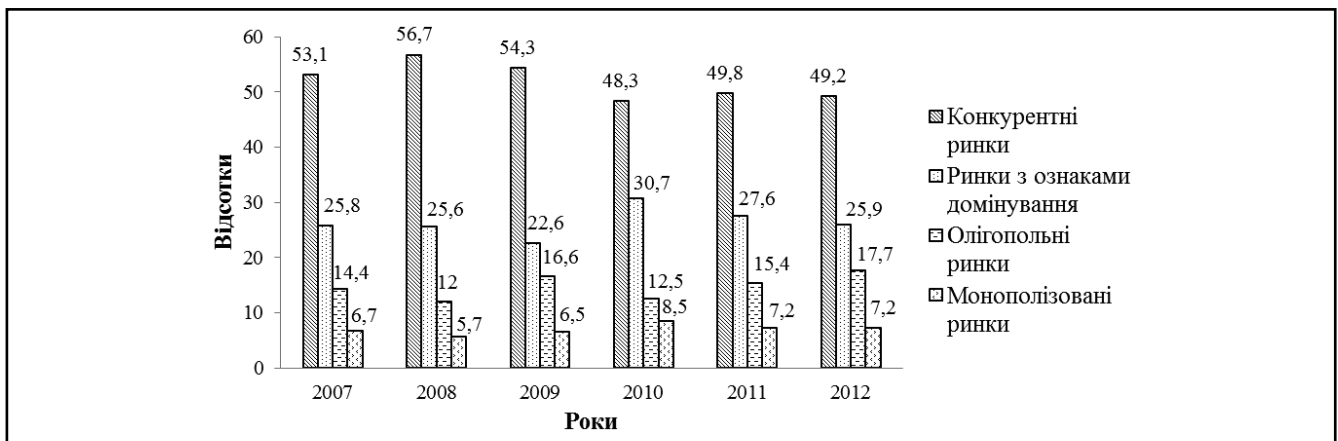

Рисунок 2. Співвідношення ринків з різною конкурентною структурою в економіці України

Джерело: побудовано автором на основі даних Антимонопольного комітету України [4].

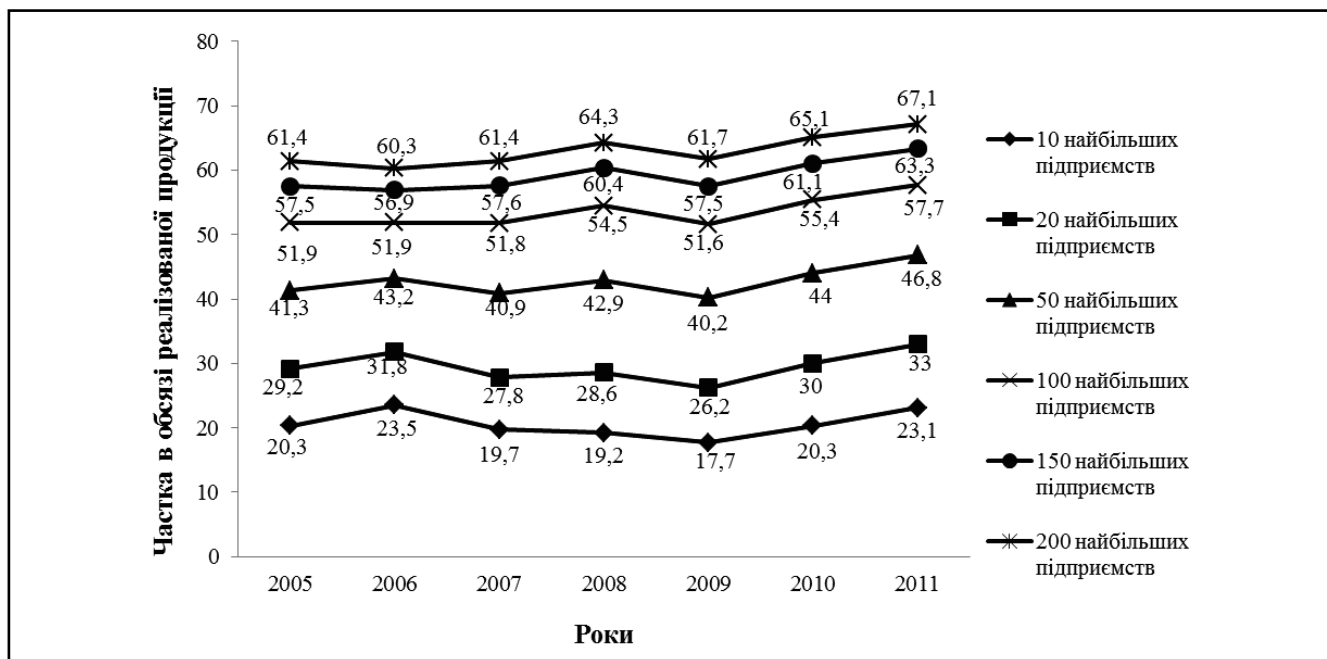

Рисунок 3. Динаміка сукупного рівня концентрації в промисловості України

Джерело: побудовано автором на основі даних Антимонопольного комітету України [6].

чизняній економіці склалася з інституційним середовищем, яке є основою для здійснення антимонопольної політики у сфері концентрації ринків. За цим показником Україна займає 132-ге місце з 144 країн, поступаючись при цьому таким країнам пострадянського простору, як Польща (55-те місце), Грузія (61-ше місце), Азербайджан (63-тє місце), Таджикистан (65-тє місце), Молдова (110-тє місце) та Румунія (116-тє місце). Це спричинено значною бюрократизацією державного апарату, браком прозорості в економічних відносинах та так званім «фаворитизмом» [5].

Незважаючи на надзвичайно складну ситуацію з інституційним забезпеченням, вітчизняні ринки характеризуються відносно високою ефективністю (47-е місце) та значним розміром (38-е місце). Разом із тим субпоказники інтенсивності внутрішньої конкуренції (104-тє місце), ринкового домінування (108-ме місце) та ефективності антимонопольної політики (132-ге місце) залишаються на дуже низькому рівні.

Підтвердженням неефективності вітчизняної антимонопольної політики у сфері контролю за концентрацією ринків є й ті тенденції, якими характеризується розвиток сучасної економіки України протягом останнього десятиліття.

По-перше, галузева структура вітчизняної економіки характеризується переважанням сировинних галузей або галузей з низьким ступенем переробки. Світова практика показує, що ринки, які представляють ці галузі, зазвичай характеризуються високим рівнем концентрації. Це підтверджується і господарською практикою України. Так, у 2011 році у металургійному комплексі України, в якому виробляється трохи більше 20% ВВП, рівень концентрації характеризувався такими даними: на ринку коксу три найбільші підприємства (CR-3) займали 74,2%, чавуну – 95%, сталі – 93,5%, прокату – 94%. На українському ринку газу також

простежуються аналогічні тенденції – на «Нафтогаз» припадає 77,4% поставок газу, а сукупна частка трьох найбільших трейдерів («Нафтогазу», Ostchem і «Укрнафти») перевищує 96%. У цілому ж можемо сказати, що найвищі показники концентрації спостерігаються на ринках паливно-енергетичного та гірничо-металургійного комплексів, а також транспорту та зв'язку (рис. 4).

По-друге, в Україні наявна велика кількість адміністративних бар'єрів, які ускладнюють вхід нових учасників на товарні ринки. Про це свідчить значення показника норми входу, який являє собою відношення кількості нових фірм, що ввійшли на ринок за певний період, до загальної кількості фірм. Так, якщо для товарних ринків у країнах із високо-розвинутою економікою (наприклад, США) його значення сягає 60%, то в Україні воно коливається на рівні 3–6% і має тенденцію до подальшого зниження [7, с. 54]. Свідченням високих вхідних бар'єрів є також і показник легкості ведення бізнесу, за яким у 2013 році Україна займає 137-ме місце із 185 країн світу [8, с. 3].

Обмеженнями для входу виступають необхідність отримання спеціальних рішень, ліцензій чи імпортичних тарифів, що сприяє подальшому зростанню рівня концентрації та посиленню її деструктивного впливу на конкуренцію.

По-третє, протягом останніх років спостерігаються тенденції до підвищення рівня концентрації на всіх товарних ринках, що підтверджується зростанням кількості угод про злиття та поглинання та зростанням відповідних показників концентрації (коефіцієнту концентрації та індексу Херфіндалля – Хіршмана). Так, наприклад, протягом 2012 року значно зріс рівень концентрації на ринку хліба м. Києва, на якому компанія-лідер наростила свою ринкову частку з 6 до 25%, а на національному ринку мобільного ритейлу в результаті

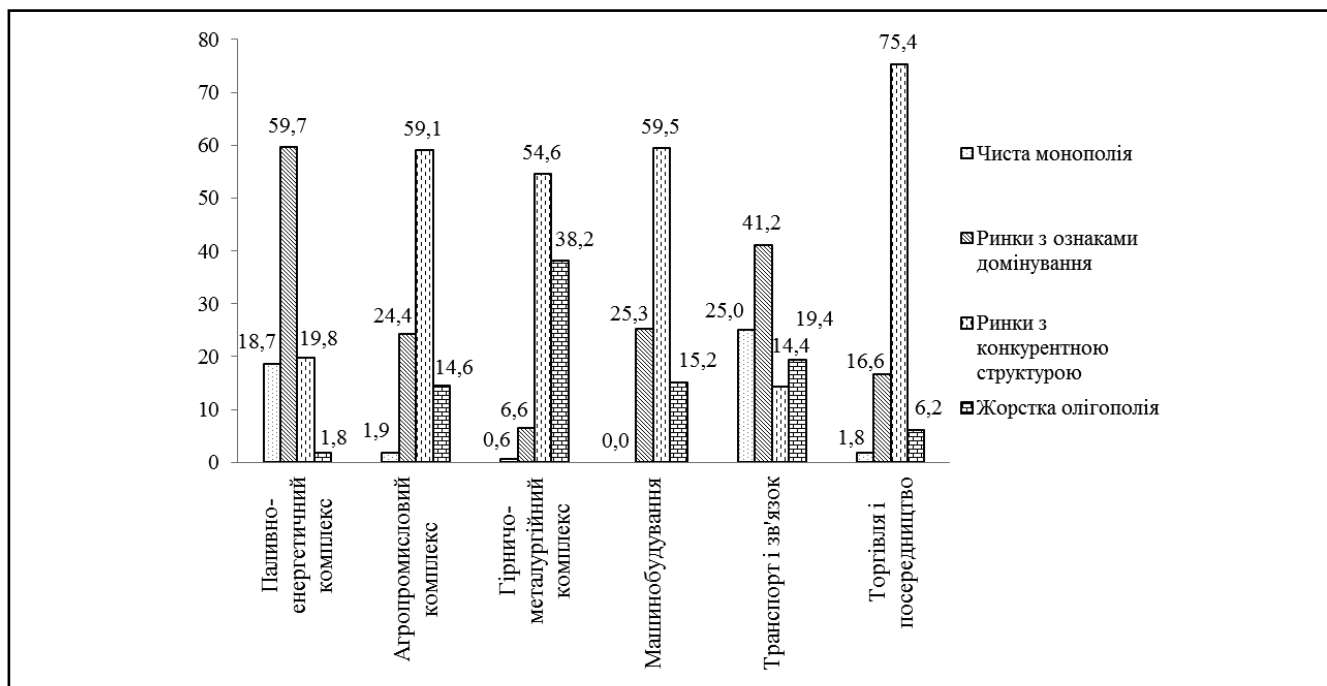

Рисунок 4. Частка ринків з різними структурними передумовами для конкуренції по секторах економіки у 2011 році, %
 Джерело: дані звітності Антимонопольного комітету України [5].

укладання угод про злиття та поглинання частка найбільшого суб'єкта господарювання за різними оцінками сягає 60–65%. Аналогічна ситуація спостерігалася і на інших споживчих ринках країни.

Разом із тим варто зазначити, що кардинально інша ситуація з рівнем концентрації спостерігається на вітчизняному фінансовому ринку. Майже всі його сегменти (за винятком страхування життя) є високо фрагментованими, тобто характеризуються низькими показниками концентрації як капіталу та виробництва, так і ринку в цілому. Свідченням цього є як кількість діючих підприємств, що діють у тому чи іншому сегменті, так і значення коефіцієнтів концентрації та індексів Херфіндала – Хіршмана.

Низький рівень концентрації фінансових ринків неоднозначно впливає на ефективність їх функціонування. З одного боку, забезпечується високий рівень конкуренції, результатом чого може стати здешевлення фінансових послуг та покращення якості обслуговування клієнтів. З іншого боку, зважаючи на посилення кризових тенденцій у світовій та вітчизняній економіці, це становить небезпеку для розвитку не тільки власне фінансового, а й для реального сектору.

Зважаючи на все вище викладене, можна зробити висновки про необхідність підвищення ефективності контролю за рівнем концентрації ринків в Україні, оскільки у вітчизняній економіці спостерігається постійне зниження інтенсивності конкурентної боротьби між суб'єктами господарювання у реальному секторі економіки, а фінансовий сектор потерпає від деконцентрації ресурсів, що і зумовлює нестабільність його функціонування.

Господарська практика засвідчує, що висока ефективність функціонування ринків забезпечується не стільки

низьким рівнем їх концентрації, скільки переважанням позитивного ефекту від об'єднання компанії (зниження витрат виробництва, залучення додаткових інвестицій для фінансування науково) над його негативними наслідками (можливість монополізації ринку та пов'язаних з нею зростання цін і виникнення штучного дефіциту продукції).

Світовий досвід переконує, що в умовах глобалізації найбільші конкурентні переваги мають компанії, які функціонують на висококонцентрованих ринках. Це пояснюється тим, що ступінь жорсткості конкуренції знаходиться в прямій залежності від ступеня концентрації ринку: чим більш концентрованим є ринок, тим жорсткішою може бути конкуренція. Сьогодні найпривабливішими для входження є ринки, що характеризуються високим рівнем концентрації, і господарюючі суб'єкти, які здійснюють свою діяльність на цих ринках, постійно відчують потужний вплив потенційної конкуренції. Саме тому компанії, які зайняли лідерські позиції на національних ринках та прагнуть зміцнити своє становище на міжнародній арені, всі свої зусилля спрямовують на підвищення власної конкурентоспроможності через постійне освоєння новітніх досягнень науки і техніки. З метою збільшення своїх можливостей у застосування досягнень НТП та полегшення входу на світовий ринок вони укладають угоди про злиття та поглинання, в результаті чого рівень концентрації зростає ще більшою мірою.

Незважаючи на наявність таких можливостей в Україні склалася парадоксальна ситуація: при відносно високому рівні концентрації вітчизняних ринків, провідні національні компанії-лідери виявилися нездатними використати переваги свого становища та подолати технологічне відставання від зарубіжних конкурентів. Причини низької конкурентос-

проможності вітчизняних підприємств порівняно з іноземними конкурентами значною мірою зумовлені тим, що вони функціонують в олігархізованому середовищі, в якому у зв'язку з широкими можливостями для лобювання власних інтересів відсутні стимули до ефективнішого господарювання через постійне відтворення нерівних умов конкуренції, в тому числі в результаті неправомірних дій органів державної влади різних рівнів, низької результативності застосування конкурентного законодавства. У процесі проведених наукових досліджень з'ясовано, що сучасний етап розвитку вітчизняних ринків характеризується відсутністю автоматичності дії конкуренції навіть в умовах існування порівняно низького рівня концентрації.

Зважаючи на все вище зазначене, можемо зробити висновки, що на сьогодні у сфері державного контролю за рівнем концентрації ринків назріває комплекс питань, які вимагають нагального вирішення. На нашу думку, вирішити частину завдань, пов'язаних із підтримкою рівня конкуренції, забезпечення високої конкурентоспроможності вітчизняної продукції та гарантування врахування інтересів акціонерів, можна за рахунок таких заходів.

1. Розробка інструментів для точної оцінки наслідків угод про злиття та поглинання (як позитивних, так і негативних). Антимонопольне законодавство передбачає можливість надання позитивного висновку щодо угод у процесі контролю за концентрацією ринків, навіть якщо їх укладення призведе до виникнення або посилення домінуючого становища на ринку чи незначного обмеження конкуренції. Для цього учасники угоди повинні довести, що позитивний ефекти від її укладення буде більшим, ніж можливі негативні наслідки для товарного ринку. Разом із тим до сьогодні відсутній методологічний інструментарій співставлення позитивних та негативних наслідків концентрації ринку, так само як і рекомендації для суб'єктів господарювання щодо того, якими можуть і повинні бути докази наявності позитивного ефекту. Для цього доцільно розробити систему економічних та правових основ для застосування законодавчих винятків при наданні згоди на угоди, які призводять до виникнення чи посилення домінування.

2. Застосування окремих видів контролю за процесами концентрації ринку в різних галузях економіки. У вітчизняному антимонопольному законодавстві практично не передбачені особливості процедури для проведення перевірок у різних сферах діяльності (винятком є тільки ринок телекомунікаційних послуг, для якого встановлюється окреме пороге значення коефіцієнту концентрації, розрахованої для найбільшої фірми ринку, на рівні 25%). Наприклад, в Японії визначили особливі заходи для регулювання цих процесів на ринках третинного сектору економіки (ринок рекламних послуг, комунікації, тощо). Конкурентне законодавство насамперед захищає інтереси малого бізнесу, у зв'язку з чим у цих галузях господарювання антимонопольні органи розглядають справи навіть тоді, коли частка новоутвореної компанії не досягає величини, при якій необхідне узгоджен-

ня з антимонопольними органами. Тому доцільно посилити вимоги до одних галузей та послабити їх для інших, залежно від конкурентної ситуації на тому чи іншому ринку.

3. Розмежування наслідків угоди про концентрацію ринку залежно від характеру інтеграції – горизонтальної, вертикальної та конгломеративної. Майже всі антимонопольні органи по-різному оцінюють ймовірність негативного впливу на конкуренцію горизонтальних, вертикальних та конгломеративних угод. За інших рівних умов ймовірність негативного впливу на конкуренцію горизонтальних угод найбільша, а конгломеративних – найменша. На нашу думку, такий підхід є надзвичайно важливим в Україні у зв'язку з тим, що більшість угод про концентрацію ринку має конгломеративний або вертикальний характер. Його застосування дозволить істотно звужити межі цих процесів, які потребують серйозного аналізу та активної діяльності антимонопольних органів щодо упередження негативного впливу угод на конкуренцію.

4. Удосконалення концепції «колективного домінування» у напрямі зближення її із законодавством Європейського Союзу. Зокрема, при розгляді справи про колективне домінування на ринку декількох підприємств, окрім їх сукупної частки, мають враховуватися наступні структурні параметри ринку: а) наявність бар'єрів входу, частота взаємодії між підприємствами та роль інновацій на ринку (якщо ринок характеризується низькими бар'єрами або перегляд умов продажу відбувається надзвичайно рідко, то можна констатувати, що існує низька ймовірність зловживання компаніями своїм лідируючим становищем. Якщо ж ринкове середовище характеризується високими вхідними бар'єрами, постійною взаємодією компаній та низькою інноваційністю, то антимонопольні органи повинні вживати заходів для зниження концентрації цього товарного ринку); б) кількість підприємств на ринку, рівномірність розподілу ринкових часток між ними, схожість їх організаційної структури та структури витрат, структурні зв'язки та угоди про кооперацію; в) міру прозорості ринку, диференціацію продукту, напрями зміни та масштаби коливань попиту, його еластичність та ринкову владу покупця. У цьому контексті необхідним також є пом'якшення кількісних вимог до ринкової частки суб'єктів господарювання, щодо яких порушено справу про колективне домінування. Зокрема, в законодавстві ЄС колективним домінуванням може визнаватися ситуація, за якої сукупна частка двох учасників ринку становить не менше 50%, при цьому вона має залишатися незмінною протягом тривалого часу. Для остаточного встановлення існування колективного домінування на ринку необхідно, щоб найбільший суб'єкт, який не входить до кола «домінаторів», задовольняв незначну частину ринкового попиту. Введення цих норм позбавить АМКВ від надлишкового регулювання, оскільки відповідно до сучасної редакції Закону «Про захист економічної конкуренції» в Україні існує дуже багато товарних ринків, на яких частка трьох учасників перевищує 50%.

5. Правильне визначення меж товарного ринку та ринкових часток господарюючих суб'єктів. Вертикально інтегро-

вані компанії, особливо в експортноорієнтованих галузях, діють на декількох, взаємопов'язаних продуктових ринках, географічні межі яких можуть не співпадати, а також на ринках, географічні межі яких значно ширші, ніж територія України. Ці особливості необхідно враховувати в процесі державного контролю за процесами консолідації ринків та застосуванні антимонопольного законодавства. Необхідним є уточнення методичних принципів та визначення додаткових критеріїв для оцінки домінуючого становища компаній на відповідному товарному ринку, в тому числі на основі аналізу виробничих потужностей та фактичного обсягу випуску продукції, а також співвідношення обсягів споживання продукції всередині групи та постачання її на ринок.

6. Розмежування аналізу фактично існуючої структури ринку та можливих напрямів її зміни при оцінці наслідків концентрації, використання концепції потенційної конкуренції. Іноземні антимонопольні органи виходять з концепції, відповідно до якої довгостроковий вплив концентрації ринку на поведінку його учасників та суспільний добробут – незалежно від того, наскільки сильно підвищується в результаті угоди рівень концентрації ринку – залежить від потенційної конкуренції. При її наявності (низькі бар'єри входу на ринок, наявні потенційні конкуренти) угода про об'єднання підприємств, яка призводить навіть до істотного укрупнення учасників ринку, не матиме негативного впливу на добробут. У довгостроковому періоді або відбудеться вхід конкурентів на ринок, і в результаті рівень концентрації знизиться, а конкуренція посилиться або загроза входу потенційних конкурентів буде дисциплінувати великого учасника ринку. Застосування концепції потенційної конкуренції доцільне і в Україні у зв'язку з тим, що навіть наявний у вітчизняних виробників потенціал розширення випуску в різних галузях використовується по-різному. Значна потенційна конкуренція у низці галузей існує завдяки можливості нарощування випуску на уже існуючих виробничих потужностях.

7. Перехід антимонопольного регулювання у сфері контролю за концентрацією ринків від системи *ex ante* до системи *ex post* (від попереднього контролю до наступного). Це, з одного боку, дасть змогу антимонопольним органам зменшити витрати часу на розгляд величезної кількості дрібних угод та зосередити свою увагу на аналізі принципових угод, які мають дійсно значний негативний вплив на конкурентне середовище, а з іншого – зменшить тягар бюрократичних процедур для суб'єктів господарювання.

8. Створення переліку правил чи умов, при яких дозволяються дії, що обмежують конкуренцію. Відповідно до закону в низці випадків, навіть якщо та чи інша дія може призвести до обмеження конкуренції, антимонопольні органи можуть її дозволити: а) якщо позитивний ефект від неї перевищить негативні наслідки для того чи іншого товарного ринку; б) у випадку виконання вимог, спрямованих на розвиток конкуренції. Застосування цих норм пов'язане з певними складнощами. Закон «Про захист економічної конкуренції» не мі-

стить критеріїв, при виконанні яких можна отримати дозвіл на здійснення певних дій. Наприклад: а) заборонити укладати договори між компаніями, які здійснюють угоди про злиття та поглинання при тому, що при вирішенні тих чи інших питань вони не будуть в подальшому дотримуватися єдиної політики (*agreement to hold separate*); б) створити перелік умов, за яких угода, яка обмежує конкуренцію, може бути дозволена (наприклад, ефективність виробництва плюс вигоди для споживачів, покращення якості товарів). Тим часом відповідно до закону про конкуренцію Румунії антиконкурентні злиття можуть бути дозволені в таких випадках: 1) концентрація призведе до зростання економічної ефективності, покращення якості продукції, технологічного прогресу чи зростання конкурентоспроможності на міжнародних ринках; 2) позитивний ефект концентрації істотно перевищує негативні наслідки; 3) споживач отримує значні переваги, особливо в результаті зниження цін.

Існують й інші варіанти вирішення цього питання. Згідно з останніми «Правилами щодо злиття в США» антимонопольні органи можуть дозволити злиття, яке обмежує конкуренцію, якщо воно задовольняє дві умови одночасно: результатом його буде істотна ефективність і злиття – це єдиний спосіб її досягнення.

Крім того, у названих правилах вказано ще чотири фактори, при існуванні яких злиття буде дозволене: 1) підприємство неминуче стикнеться з фінансовими труднощами в найближчому майбутньому, якщо це злиття не відбудеться; 2) підприємство не може бути реорганізоване іншим шляхом; 3) підприємство намагалося знайти альтернативні варіанти, але не досягло успіху; 4) без злиття майно підприємства, яке розоряється, не буде ефективно використовуватися у майбутньому (так звана теорія «падаючої фірми»).

9. Зміна критеріїв при регулюванні угод про концентрацію ринку. Підвищення порогового розміру активів, з якого починається державний контроль за концентрацією ринків до \$15 млн., чи визначення фіксованого відсотку від річного обороту компанії з метою усунення надмірного, економічно не виправданого антимонопольного контролю. Видається доцільним введення різних критеріїв для підприємств, які функціонують на локальних та національних ринках. У зв'язку з цим необхідним є додатковий розподіл повноважень між державним та обласними антимонопольними органами щодо контролю на відповідних ринках.

10. Встановлення єдиного бар'єру при придбанні акцій чи паїв. Необхідність узгодження з антимонопольними органами подолання бар'єру 20% голосуючих акцій не співвідноситься з нормами корпоративного законодавства, де істотним для здійснення впливу на господарюючий суб'єкт є подолання 25%-го бар'єру в загальній кількості голосуючих акцій товариства, тобто отримання блоку при голосуванні кваліфікованою більшістю голосів.

11. Розробка програмного забезпечення для автоматизації процесу аналізу ринкових ситуацій. Необхідною є роз-

робка автоматизованого програмного забезпечення для оперативної обробки та системного аналізу матеріалів клопотань та повідомлень про придбання активів, засновницьку діяльність, персональне переплетіння складів управлінських органів юридичних осіб тощо.

Висновки

Таким чином, можемо констатувати, що процеси концентрації ринків в Україні мають певні особливості, зумовлені як історичними умовами розвитку нашої держави, так і сучасним станом вітчизняної економіки. Чинні нормативно-правові акти, покликані регулювати ці процеси, не забезпечують ані дієвого конкурентного середовища, ані високої конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світових ринках. Вирішити ці проблеми дозволить зближення національного законодавства у цій сфері з відповідними європейськими аналогами. Зокрема, необхідним є перегляд прийнятих порогових значень показників концентрації, розмежування контролю за цими процесами залежно від типу ринку, продукції, яка на ньому виробляється, а також розробка методики оцінки позитивних та негативних наслідків від укладання угод про концентрацію.

Список використаних джерел

1. Ігнатюк А.І. Галузеві ринки: теорія, практика, напрями регулювання: Монографія / А.І. Ігнатюк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 465 с.

2. Князева И.В. Антимонопольная политика в России [учебное пособие] / И.В. Князева. – 2-е изд., перераб. – М.: Омега-Л, 2007. – 493 с.

3. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 № 2210-III: станом на 27 липня 2011 р. [Електрон. ресурс] / Верховна Рада України. // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>

4. Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 рік [Електрон. ресурс] / Антимонопольний комітет України // Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=95114&schema=main>

5. The Global Competitiveness Report 2012–2013 [Електрон. ресурс] / World Economic Forum. – Geneva, Switzerland 2012. // Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf

6. Звіт Антимонопольного комітету України за 2011 рік [Електрон. ресурс] / Антимонопольний комітет України // Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=212425&cat_id=212422

7. Черненко С. Конкуренція й ефективність товарних ринків в Україні: Монографія / С. Черненко. – К., 2006. – 171 с.

8. Doing Business 2013. Smarter regulations for Small and Medium-Size Enterprises [Електронний ресурс] / World Bank, International Finance Corporation // Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB13-full-report.pdf>

I.C. ІВАНОВА,

к.е.н., с.н.с., НДІ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

Особливості формування ринку інтелектуального капіталу в процесі становлення економіки знань

У статті висвітлено особливості формування ринку інтелектуального капіталу в процесі становлення економіки знань. Запропоновано кругообіг сукупного інтелектуального капіталу за його структурно-складовими стадіями. Встановлено діалектичний взаємозв'язок ринку інтелектуального капіталу з ринками підготовлених до науково-дослідної роботи кадрів, інтелектуальних продуктів, освітніх та науково-дослідних послуг. Визначено різновиди формування інтелектуальної ренти.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, економіка знань, інтелектуальна власність, інтелектуальний продукт, ринок.

В статье отражены особенности формирования рынка интеллектуального капитала в процессе становления экономики знаний. Предложен круговорот совокупного интеллектуального капитала по его структурно-составным стадиям. Установлена диалектическая взаимосвязь рынка интеллектуального капитала с рынками

подготовленных к научно-исследовательской работе кадров, интеллектуальных продуктов, образовательных и научно-исследовательских услуг. Определены разновидности формирования интеллектуальной ренты.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, экономика знаний, интеллектуальная собственность, интеллектуальный продукт, рынок.

In the article the features of forming of intellectual capital market are reflected in the process of becoming of economy of knowledges. The rotation of the combined intellectual capital is offered after his structurally component by the stages. Dialectical intercommunication of intellectual capital market is set with the markets of geared-up to research work shots, intellectual products, educational and research services. Certainly varieties of forming of intellectual rent.

Keywords: Intellectual capital, economy of knowledges, intellectual property, intellectual product, market.